PRZEGLĄD RUSYCYSTYCZNY 2024, nr 3 (187)

CC BY SA

DOI 10.31261/pr.17335

MAGDALENA DĄBROWSKA
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4014-4725
Uniwersytet Warszawski

U POCZĄTKÓW MITU JERMAKA W LITERATURZE ROSYJSKIEJ (POEMAT IWANA DMITRIJEWA *JERMAK*)

AT THE VERY BEGINNING OF THE MYTH OF YERMAK IN THE RUSSIAN LITERATURE
(THE POEM *YERMAK* BY IVAN DMITRIEV)

The paper presents the dramatic poem *Yermak* (1794) by Ivan Dmitriev from a perspective of the conception of myth. Yermak Timofeyevich (1532?–1585) was a Cossacs ataman and is today a hero in Russian folklore and myths. A methodological basis is the definitions of myth by Ryszard Tomicki (an ethnologist) and Jerzy Topolski (a historian), historical myth, and political myth. An interpretive background is the literary program of sentimentalism, the Ossianism and the historiographic works by Nikolay Karamzin (the picture of Siberia in the 9th volume of the *History of the Russian State*). The origin of Dmitriev's poem was the literary (poetics of sentimentalism, the Ossianism) and ideological factors (acceptance of territorial development of Russia, sacralization of the figures).
Keywords: Yermak Timofeyevich, myth, Siberia, Ivan Dmitriev, *Yermak*, Ossianism

> Przystępując od opisania czynów Jermaka, powiemy, że one, podobnie jak wszystko nadzwyczajne, niepospolite, silnie działające na wyobraźnię ludzi, dały powód do licznych baśni, które się zmieszały w podaniach z prawdą, i pod imieniem dziejów, samych nawet historyków oszukiwały.
>
> Rosja, dzieje i kościół głoszą wieczną pamiątkę Jermaka…
> Nikołaj Karamzin[1]

Cytaty wykorzystane jako motta pochodzą z rozdziału *Pierwsze zawojowanie Syberii*[2] w tomie dziewiątym *Historii państwa rosyjskiego*

[1] M. Karamzin, *Historia państwa rosyjskiego*, przeł. G. Buczyński, t. 9, W Drukarni przy ulicy Krakowskie Przedmieście Nro 385, Warszawa 1827, s. 348–349, 370.

[2] Grzegorz Buczyński przetłumaczył tytuł tego rozdziału jako *Pierwsze zawojowanie Sybiru*, jednak ze względu na rozpowszechnione w kulturze polskiej rozgraniczenie

(1816–1817) Nikołaja Karamzina, prawie w całości poświęconego Jermakowi Timofiejewiczowi (ur. ok. 1532 r. zm. 6 sierpnia 1585 r.), atamanowi kozackiemu, zdobywcy Syberii dla państwa moskiewskiego za panowania Iwana IV Groźnego. W pierwszym fragmencie mowa jest o mitotwórczej sile dziejów Jermaka, stanowiącej wyzwanie dla historyków, gdyż stawiającej ich przed niełatwym zadaniem oddzielenia prawdy od fałszu. Oba fragmenty rysują obraz Jermaka jako postaci niezwykłej, zasługującej na pamięć, szacunek i wdzięczność następnych pokoleń. Za wyjątkowością legendarnego zdobywcy Syberii przemawia w przekonaniu Karamzina wiele argumentów, wśród których pierwszoplanowe znaczenie ma jeden, określony jako „nabycie nowego państwa dla Rosji, otwarcie drugiego świata nowego dla Europy, […] oznaczonego różnością, wielkością i bogactwem przyrodzenia", w którym najbardziej wysunięty na Wschód kraj europejski będzie „stanowić nowe postępy"[3]. Innymi słowy, Jermak jawi się jako rosyjski Krzysztof Kolumb, który wprawdzie nie wypłynął za ocean, ale utorował drogę do poszerzenia terytorium Rosji w kierunku azjatyckim, a także jako pośrednik między ciasną i przeludnioną Europą a ogromnymi połaciami ziemi za Uralem, które stały się jakby rosyjskimi koloniami. Sama zaś Rosja prezentuje się jako imperium żądne nowych terytoriów i nieliczące się z miejscową ludnością oraz jej władzami. Przywołane fragmenty dają więc możliwość podjęcia rozważań nie tylko nad mitotwórczą siłą historii o Jermaku, ale także spojrzenia na Rosję z perspektywy postkolonialnej, jako na „nietypowy organizm kolonialny, bo pozbawiony kolonii zamorskich, stanowiący za to olbrzymią, zwartą masę lądu ze swoimi kolonialnymi peryferiami"[4].

Wspominając o wcześniejszych opowieściach o Jermaku, Karamzin mógł mieć na myśli poemat Iwana Dmitrijewa (1760–1837) *Jermak* (*Ермак*), napisany w 1794 roku i opublikowany rok później w zbiorze poety *I moje bagatele* (*И мои безделки*). Po raz kolejny *Jermak* (w formie nieznacznie zmienionej w stosunku do pierwotnej) trafił do rąk czytelników w wydaniach dzieł Dmitrijewa z lat

na Syberię jako krainę geograficzną oraz Sybir jako miejsce zesłań wydaje się zasadniejsze wprowadzenie w nim słowa „Syberia".

[3] M. Karamzin, *Historia…*, t. 9, s. 336 (podkr. oryg.).

[4] Zob.: J. Rohoziński, *„Zgrzeszyłeś bracie Jefimiczu", czyli orientalizm po rosyjsku. Przedmowa do przekładu polskiego*, w: A. Jersild, *Orientalizm po rosyjsku. Górale Kaukazu Północnego i pogranicze gruzińskie 1845–1917*, przeł. J. Rohoziński, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2022, s. 9.

1803–1805 oraz 1823[5]. W zbiorze *I moje bagatele* znalazł miejsce również pochodzący z tego samego roku wiersz *Do Wołgi* (*К Волге*), który — mimo że dotyczy innego regionu niż Syberia — stanowi ważny kontekst interpretacyjny *Jermaka* jako programowa wypowiedź Dmitrijewa na temat historii oraz sposobu jej przedstawiania w dziełach literackich[6]. Karamzin znał i wysoko oceniał oba utwory swojego kolegi po „sentymentalnym" piórze i wieloletniego przyjaciela, czemu dał wyraz w liście do niego z 6 sierpnia 1794 roku:

> Serdecznie dziękuję ci za wiersz *Do Wołgi i* za *Jermaka*. Zarówno pierwszy, jak i drugi utwór czytałem z wielkim zadowoleniem, nie jeden raz, a kilka. Brawo! Oto Poezja. Pisz tak zawsze, mój przyjacielu[7].

Jermak, utwór znacznie słabiej kojarzony z Dmitrijewem niż jego sentymentalna poezja liryczna, satyry, bajki czy apologi, jest jednoczęściowym poematem, określanym — z powodu rozbudowanych partii dialogowych — jako „dramatyczny" bądź „liryczno-dramatyczny"[8]. Niewielka objętość sprawia, że bywa on nazywany wierszem i porównywany do liryków Gawriiły Dierżawina[9]. Od Piotra Wiaziemskiego[10] i Wissariona Bielinskiego[11] wywodzi się tradycja rozpatrywania *Jermaka* (wraz z wierszem *Wyzwolenie Moskwy*[12] o księciu Dmitriju

---

[5] Wydanie z 1823 roku stało się podstawą jednej z edycji współczesnych: И. Дмитриев, *Ермак*, w: Н. Карамзин, И. Дмитриев, *Избранные стихотворения*, Советский писатель, Ленинград 1953, s. 357–362. Tu i dalej, o ile nie podano inaczej, przekład tytułów i cytatów — M.D.

[6] И. Дмитриев, *К Волге*, w: Н. Карамзин, И. Дмитриев, *Избранные*…, s. 328–330.

[7] [Н.М. Карамзин], *Письма Н.М. Карамзина к И.И. Дмитриеву*, В Типографии Императорской Академии Наук, Санкт-Петербург 1866, s. 50. Poza przyjaźnią obu autorów łączyła relacja „mistrz — uczeń", w której pierwszym był Karamzin, a drugim — Dmitrijew (mimo że zaczął pisać wcześniej). Dlatego dalsze partie listu Karamzin wypełnia propozycjami poprawek stylistycznych w obu utworach.

[8] А. Кучеров, *Вступительная статья* , w: Н. Карамзин, И. Дмитриев, *Избранные*…, s. 259; tamże, s. 520 (spis treści).

[9] Н.Д. Кочеткова, *Поэзия русского сентиментализма. Н.М. Карамзин. И.И. Дмитриев*, w: В.П. Городецкий (ред.), *История русской поэзии*, т. 1, Издательство Наука. Ленинградское отделение, Ленинград 1968, s. 166, 180.

[10] [П.А. Вяземский], *О жизни и стихотворениях Ивана Ивановича Дмитриева*, w: И.И. Дмитриев, *Стихотворения*, т. 1, В Типографии Н. Греча, Санкт-Петербург 1823, s. XXII–XXIII.

[11] В.Г. Белинский, *Сочинения Александра Пушкина. Статья первая*, w: В.Г. Белинский, *Полное собрание сочинений в 13 томах*, т. 7, Издательство АН СССР, Москва 1955, s. 123.

[12] Ros. *Освобождение Москвы*.

Pożarskim) jako ody, kontynuowana w kontekście transformacji tego gatunku pod piórem sentymentalisty[13]. Z racji podjętej tematyki — odniesień do wydarzeń z udziałem Jermaka, rozpoczętych 1 września 1581 roku (początek wyprawy popartej przez rodzinę Stroganowów) i zakończonych 6 sierpnia 1585 roku (śmierć w rzece Wagaj, dopływie Irtyszu) — *Jermak* wyróżnia się na tle zarówno całokształtu spuścizny Dmitrijewa, jak i literatury rosyjskiej lat dziewięćdziesiątych XVIII wieku jako „jedyny [...] krótki poemat historyczno-patriotyczny", wyrosły z próby przezwyciężenia „tradycyjnej [...] koncepcji wojennej ody klasycystycznej"[14].

Druga połowa XVIII wieku jest najwcześniejszym okresem popularności mitu Jermaka wśród pisarzy rosyjskich. Do współczesnych Dmitrijewa, którzy sięgnęli po ten temat, należał Aleksander Radiszczew jako autor niedokończonego poematu o Jermaku, znanego jako *Anioł mroku*[15], czy – a w kontekście postokolonialnym przede wszystkim – Piotr Pławilszczikow jako twórca tragedii *Jermak, zdobywca Syberii*[16].

Ramę kompozycyjną *Jermaka* Dmitrijewa tworzy wypowiedź podmiotu lirycznego, zarysowującego sytuację fabularną oraz dokonującego oceny działalności tytułowego bohatera. Środkową część wypełnia wymiana zdań dwóch szamanów syberyjskich, nazwanych Starcem i Młodym (siedem wypowiedzi każdego z nich, o różnej objętości, dłuższych jednak w przypadku Starca i krótkich — ograniczonych do emocjonalnych replik — w przypadku Młodego). Pierwiastek liryczny dominuje w partiach początkowych i końcowych, w środkowych zaś — dramatyczny. Natalia Koczetkowa całego *Jermaka* nazwała „scenką dramatyczną"[17], choć w istocie na miano to zasługuje właśnie przede wszystkim część środkowa, emocjonalny dialog Starca i Młodego.

---

[13] Н.Д. Кочеткова, *Поэзия русского сентиментализма*..., s. 180.

[14] А. Кучеров, *Вступительная статья*..., s. 260.

[15] Ros. *Ангел тьмы* (1791–1796?).

[16] Ros. *Ермак, покоритель Сибири* (1803). W kontekście tym ważne miejsce zajmuje także publicystyka Pławilszczikowa, przede wszystkim artykuł *Kilka słów o wrodzonej cesze dusz rosyjskich*, w której autor rozwinął następującą (aktualną także w dzisiejszych czasach) koncepcję walki z wrogami zewnętrznymi, tłumaczącą zapędy imperialne państwa: „Rosjanie nie dlatego biją wrogów, że mają skłonność do drak, ale dlatego, żeby ich samych nie bito. Rosjanie nie są narodem wojującym, ale narodem zwyciężającym"; П. Плавильщиков, *Нечто о врожденном свойстве душ российских*, w: П. Плавильщиков, *Сочинения*, cz. 4, Типография В. Плавильщикова, Санкт-Петербург 1816, s. 22.

[17] Н.Д. Кочеткова, *Дмитриев Иван Иванович*, w: П.А. Николаев (ред.), *Русские писатели. XIX век. Библиографический словарь. В двух частях*, ч. 1, Просвещение. Учебная литература, Москва 1996, s. 227.

Poemat opiera się na przeciwstawieniu racji miejscowej ludności Syberii, reprezentowanej przez Starca i Młodego, stanowisku i działaniom władz rosyjskich, w których imieniu zabiera głos podmiot liryczny. Albo inaczej: poeta zestawia ze sobą zwyciężonych (szamani) i zwycięzców (Jermak), nie pozostawiając czytelnikom wątpliwości co do tego, po czyjej stronie opowiada się on sam, a, co za tym idzie, z kim powinni identyfikować się czytelnicy. Końcową część poematu *Jermak* wypełnia pochwała tytułowego bohatera i jego czynów. Jermaka nie ma już wśród żywych, co więcej, okoliczności jego śmierci nie pozwoliły na pochówek, ale, jak przekonuje autor, pamięć o nim będzie trwać wiecznie za sprawą „słodkiej pieśni" „Geniusza rymotwórstwa"[18]. Z szamanami sprawa ma się przeciwnie: nic nie wskazuje na to, że stracili życie, wiadomo jednak, że „skryli się we mgle"[19], usunęli się więc w wizji poety na zawsze i bez szans na upamiętnienie. Syberia „syberyjska" odeszła w przeszłość, rozpoczęły się czasy Syberii „rosyjskiej". Poemat Dmitrijewa uzupełnia pięć przypisów autorskich, z których cztery zawierają wyjaśnienia lokalnych realiów, a jeden rzuca światło na okoliczności historyczne[20]. Przypisami są opatrzone wypowiedzi szamanów, jako tych, w myśl koncepcji autora, którzy dysponują taką wiedzą o Syberii, której nie mają czytelnicy i których warto w nią wyposażyć.

Powyższa charakterystyka *Jermaka* wydaje się wystarczająca do tego, aby przystąpić do rozpatrzenia problemu zasadniczego, mianowicie udziału tego dzieła w konstruowaniu mitu o Jermaku, także w kontekście polityki imperialnej Rosji. Takie podejście pośrednio sugerował (nie tylko zresztą w odniesieniu do poematu Dmitrijewa) Karamzin w przywołanych fragmentach rozdziału *Pierwsze zawojowanie Syberii*[21].

Wyjaśnienia wymaga przede wszystkim samo pojęcie mitu. Pomysły jego konceptualizacji (czy, szerzej, zjawiska mitologizacji) powstawały

[18] И. Дмитриев, *Ермак…*, s. 361.

[19] Tamże.

[20] Warto mieć świadomość, że utwór powstał w czasach „mody" na przypisy, obejmującej — w całej Europie — nie tylko opracowania naukowe, ale także właśnie dzieła literackie. Zob.: M. Dąbrowska, *Niemarginalne marginalia. Ze studiów nad przypisami w dziełach historycznych oraz w powieściach pseudohistorycznych i w ich tłumaczeniach (na polskim i rosyjskim materiale przełomu XVIII i XIX wieku)*, w: L. Mokrzecki, M. Brodnicki, J. Taraszkiewicz (red.), *Historia. Interpretacja. Reprezentacja III*, Wydawnictwo Athenae Gedanenses, Gdańsk 2015, s. 291–300.

[21] Zob.: M. Dąbrowska, *Opozycja „swój – obcy" w świadomości Rosjan końca XVIII – początku XIX wieku: dylematy i wybory Nikołaja Karamzina*, „Studia Rossica Gedanensia" 2023, nr 10, s. 35–47.

i mnożą się od dawna, często w kluczu inter-, trans- lub multidyscyplinarności. Przegląd definicji mitu (i w szczególności mitu historycznego oraz politycznego albo, jeszcze precyzyjniej, personalistycznego mitu bohaterskiego, gdyż z nim mamy do czynienia w przypadku Jermaka) pozwala wskazać dwa, które nie tylko wydają się przydatne w badaniach literaturoznawczych, ale także stanowiły już (chociaż nie w odniesieniu do *Jermaka*) ich metodologiczny punkt wyjścia. Pierwsza — Ryszarda Tomickiego — powstała na gruncie etnologicznym[22], drugą zaproponował historyk i metodolog historii Jerzy Topolski[23]. Komplementarne wobec nich są określenia mitu historycznego Marka Woźniaka[24] i mitu politycznego Stanisława Filipowicza[25].

Dla Tomickiego mit jest „wyobrażeniem jakiegoś fragmentu świata"[26]. Mit historyczny Woźniak nazywa „wiedzą odzwierciedlającą w jakiś sposób rzeczywistość"[27]. W pierwszej definicji należałoby zaakcentować słowo „wyobrażenie", w drugiej zaś — sformułowanie „w jakiś sposób", wskazują one bowiem na udział w konstruowaniu mitu pierwiastka kreacyjnego i wartościującego. „Mit konkretyzuje wyobrażenia" — pisze Filipowicz, a do kwestii wartości ustosunkowuje się tak:

> sakralizacja jest najskuteczniejszą metodą rozstrzygnięcia konfliktu wartości, umożliwia ustanowienie hierarchii, wprowadzenie ładu w świecie wartości, stworzenie [...] systemu normatywnego, legitymizującego porządek empiryczny[28].

Topolski określa mit jako

> mające na celu coś mówić o świecie sformułowania, które uzyskały w sposób żywiołowy, bądź którym nadano (przez siły społeczne, polityczne czy inne), status

[22] R. Tomicki, *Mit*, w: Z. Staszczak (red.), *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań 1987, s. 244–248. Por.: I. Rzepnikowska, *Mit Czapajewa w folklorze i literaturze rosyjskiej XX wieku*, „Przegląd Rusycystyczny" 2011, nr 4, s. 99.

[23] J. Topolski, *Historiografia jako tworzenie mitów i walka z nimi*, w: J. Topolski, W. Molik, K. Makowski (red.), *Ideologie, poglądy, mity w dziejach Polski i Europy XIX i XX wieku. Studia historyczne*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1991, s. 243–254. Por.: J. Goszczyńska, *Mit Janosika w folklorze i literaturze słowackiej XIX wieku*, Uniwersytet Warszawski. Instytut Filologii Słowiańskiej, Warszawa 2001, s. 7.

[24] M. Woźniak, *Mit historyczny jako przedmiot i narzędzie badań*, „Historyka" 2003, t. XXXIII, s. 53–72.

[25] S. Filipowicz, *Mit i spektakl władzy*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1988.

[26] R. Tomicki, *Mit*..., s. 245.

[27] M. Woźniak, *Mit historyczny*..., s. 53.

[28] S. Filipowicz, *Mit i spektakl*..., s. 92, 149.

> prawd faktograficznych czy symbolicznych nie weryfikowanych, „unieruchomionych", w mniejszym czy większym stopniu zsakralizowanych[29].

W definicji tej zwraca uwagę wzmianka o „unieruchomieniu" wiedzy o świecie, zastygnięciu z zdeformowanej postaci.

Zaproponowany przegląd odpowiedzi na pytanie, czym jest mit (w szerszym i węższym rozumieniu), odpowiedzi, co należy podkreślić, wyrosłych z prowadzonej na różnych gruntach narodowych dyskusji nad nim i uwzględniających ustalenia poprzedników[30], warto zakończyć definicją mitu historycznego Marka Woźniaka, którą można uznać za całościową:

> Mit […] stanowi […] pewien punkt widzenia, który pozwala nadawać konkretny kształt wcześniej bezkształtnej masie faktów, punkt widzenia […] korespondujący z pewnymi politycznymi, ideologicznymi czy też społecznymi przekonaniami. Będąca wynikiem przyjęcia określonego punktu widzenia „wizja świata", nie tylko czyni przeszłość zrozumiałą, ale dostarcza także środków jej oceny[31].

W świetle przywołanych definicji bardziej zrozumiałe wydają się fragmenty o Jermaku w rozdziale *Pierwsze zawojowanie Syberii* w Karamzinowskiej *Historii państwa rosyjskiego*. Pierwszy cytat można rozpatrywać w kontekście „unieruchomienia" obrazu tej postaci, drugi zaś pokazuje jego zgodność z życzeniami ośrodków władzy, państwowego oraz kościelnego.

Wizja Syberii w *Jermaku* wynika z postrzegania przez Dmitrijewa historii. Poglądów w tej materii nie formułował on wprawdzie, jak Pławilszczikow czy Michaił Murawjow[32], w obszernych artykułach, dając im wyraz raczej w różnych fragmentach poezji lirycznej, to jednak ich istota nie pozostawia wątpliwości. W wierszu *Do Wołgi* obecny jest obraz wyłaniania się dawnych dziejów „spoza mgły"[33]. Na początku *Jermaka* podmiot liryczny stawia pytanie, jakiż to obraz podsuwają mu one przed oczy? Dawne czasy skrywa tu mrok nocy, słabo rozświetla je tylko schowany za chmurami księżyc. Hi-

[29] J. Topolski, *Historiografia…*, 244.

[30] Wszystkie przywołane prace zawierają krytyczne rozpoznanie stanu wiedzy teoretycznej na podjęty temat i spis literatury przedmiotu, do którego (a także tego, w które zaopatrzone są nowsze opracowania) można odesłać także czytelników niniejszego artykułu.

[31] M. Woźniak, *Mit historyczny…*, s. 67.

[32] Zob.: M. Dąbrowska, *Rosyjscy pisarze czasów Oświecenia o historii i historykach: Michaił Murawjow*, „Polilog. Studia Neofilologiczne" 2019, nr 9, s. 31–44.

[33] И. Дмитриев, *К Волге…*, s. 329.

storia jawi się więc Dmitrijewowi jako rozmyta, pozbawiona konturów, jako, jeżeli posłużyć się określeniem Woźniaka z definicji mitu historycznego, „bezkształtna masa faktów", do której dopiero należy znaleźć klucz. Albo, jeśli nawiązać do sformułowań Filipowicza, ustanowić w niej ład i porządek. Takie postawienie sprawy oznacza, że po poecie tym można spodziewać się co najwyżej „sygnałów" historii niż prób jej zrekonstruowania. Nie inaczej traktował on realia geograficzne i kulturowe. Ten rys postawy twórcy poematu odnotowywał już Piotr Wiaziemski, dzieląc się wątpliwościami co do tego, czy „odtworzony został w nim wiernie koloryt lokalny" i czy postać pasuje do „sceny, na której występuje"[34]. Bazując na koncepcjach mitu Tomickiego i Topolskiego, powiemy tu raczej o indywidualnym „wyobrażeniu" danego wycinka świata czy też o deformowaniu postaci oraz jej otoczenia.

Syberia pod piórem Dmitrijewa jest krainą o nieokreślonych granicach, o której wiemy tyle, że zamieszkują ją rozmaite ludy i płynie po niej Irtysz, nad którym prowadzą rozmowę szamani i nad którego brzegiem skrywają się oni we mgle. Irtysz jakby sam staje się Syberią[35], innej — leżącej poza jego brzegami — Syberii tutaj nie ma, znajduje zastosowanie zasada *pars pro toto*. Irtysz jest przedstawiony jako pozostający w ciągłym ruchu, który „wiruje, migocze, szumi i pianą podmywa brzeg wysoki i stromy"[36]. „Szum, Irtyszu…" — zwraca się do niego stary szaman[37], wierząc, że rzeka ta (jak inne składniki przyrody) będzie towarzyszyć ludziom w cierpieniu. Szerszy choć nadal niekonkretny obraz tej krainy, wyłania się ze słów młodego szamana, wspominającego o „syberyjskich górach, szczytach, wodach"[38]. Kiedy jednak Starzec mówi o „stuletnich cedrach"[39], słów tych nie należy uznawać tylko za próbę skonkretyzowania przez autora przyrodniczej wizji Syberii, chodzi bowiem raczej o podkreślenie dawności jej dziejów (cedr — *Cedrus* Trew — to rodzaj długowiecznych drzew z rodziny sosnowatych[40]).

---

[34] [П.А. Вяземский], *О жизни и стихотворениях*…, s. XXII.

[35] To odwrotna sytuacja niż np. w wierszu Piotra Słowcowa (1767–1843) *Do Syberii*. Zob.: П.А. Словцов, *К Сибири*, w: М.Г. Альтшуллер (ред.), *Поэты 1790–1810 годов*, Советский писатель. Ленинградское отделение, Ленинград 1971, s. 210–214.

[36] И. Дмитриев, *Ермак*…, s. 357.

[37] Tamże.

[38] Tamże, s. 359.

[39] Tamże, s. 360.

[40] Por.: https://www.worldfloraonline.org/taxon/wfo–4000007119 (dostęp 21.03.2024).

Rozmowa szamanów ma charakter płaczliwego pożegnania z własną ziemią. Opis odejścia Starca i Młodego jest jednym z dwóch fragmentów utworu, które szczególnie cenił Wiaziemski. Drugi to opowieść Starca o boju Jermaka, nazywanego w końcowej — epitafijnej — części dzieła „wielkim człowiekiem" oraz „półbogiem", z Mehmetem, „syberyjskich okolic bohaterem"[41]. W strukturze poematu ustęp ten odznacza się największą dynamiką: walczących wojowników widzimy w bezpośrednim starciu („pierś z piersią i ręka z ręką"[42]), którym towarzyszą odgłosy ich ciał („żebra obu trzeszczą"[43]). Można mówić więc o największym z możliwych — fizycznym — zaangażowaniu w politykę, w przełomowym momencie dziejowym, gdy jedna strona pada, a druga (tutaj: Jermak) — zwycięża. „Mit prezentuje zawsze dramatyczną wizję świata, odwołując się do obrazu walki, przedstawia nieuchronność ciągłych zmagań" — pisał Filipowicz, dodając, że „mity towarzyszą z reguły przedsięwzięciom o wielkiej skali, przedsięwzięciom, z którymi związane są nadzieje wykraczającej daleko poza granice prozaicznie rozumianej polityki"[44].

Na połączenie obrazu i dźwięku w drugim fragmencie zwrócił uwagę Wiaziemski, stwierdzając, że „bój [...] ożywia się w oczach czytelników, i dźwięczność wersów, ostrych i twardych, powoduje dołączanie iluzji słuchowej do iluzji wzrokowej"[45]. Walkę wygrał Jermak, co młody szaman uznał za „spełnienie strasznego proroctwa"[46] i początek obcego — wrogiego — panowania. Obaj szamani powtarzają słowa „o, biada nam"[47]. Jeśli w zakończeniu poematu, wyrażającym opinię samego autora o dawnych wydarzeniach na Syberii, czytamy o sławie Jermaka jako „wielkiego człowieka", o tyle w finałowym monologu starego szamana mowa jest o jego „groźnej sławie"[48]. Jako groźnych — z „napełniającą przerażeniem serce" bronią u boku, przyodzianych w zwierzęce skóry i ptasie pióra, z rzemieniami na piersi i nożem u pasa[49] — postrzega szamanów podmiot liryczny, zwłaszcza starego, siwobrodego stulatka.

---

[41] И. Дмитриев, *Ермак*..., s. 359–361.
[42] Tamże, s. 359.
[43] Tamże.
[44] S. Filipowicz, *Mit i spektakl*..., s. 83, 93.
[45] [П.А. Вяземский], *О жизни и стихотвоениях*..., s. XXIII.
[46] И. Дмитриев, *Ермак*..., s. 360.
[47] Tamże, s. 361.
[48] Tamże, s. 360.
[49] Tamże, s. 357.

O ludach Syberii (głównie Ostiakach), ostatnim chanie Chanatu Syberyjskiego Kuczumie i miejscowych bóstwach mowa jest w krótkich autorskich przypisach do poematu. Kuczum jest przedstawiony jako „urodzony w mahometańskiej wierze”[50]. Słowa te wskazują na możliwość dopatrzenia się w poemacie Dmitrijewa zsakralizowanej wizji świata, jak wiemy, stanowiącej jeden z kluczowych aspektów mitu w koncepcji Filipowicza i Topolskiego. Celem Dmitrijewa było podkreślenie zwycięstwa chrześcijaństwa nad islamem, ale także pogaństwem. Podobnie — w oparciu o szeroki materiał egzemplifikacyjny — rzecz ujęła brytyjska historyczka Janet M. Hartley: „mity o Jermaku stały się z czasem częścią szerszego mitu o kozackiej naturze i o tryumfalnym marszu chrześcijańskiej Rosji przeciwko poganom i muzułmanom na Syberii”[51].

W poemacie *Jermak* wyrażają się więc, jeżeli jeszcze raz przywołać definicję Woźniaka, określone „ideologiczne przekonania”, charakterystyczne dla epoki, w której żył i tworzył autor. Chociaż czytelnicy wyczuwają ton współczucia dla szamanów, jego genezę należy łączyć z sentymentalnym „zapleczem” programowym Dmitrijewa (jest to współczucie dla „biednych” w szerokim rozumieniu tego słowa, do którego wezwał w opowieści *Biedna Liza* Karamzin), a nie z politycznym opowiedzeniem się po ich stronie. Samo pokazanie konfrontacji dwóch stron konfliktu i dopuszczenie do głosu strony przegranej z jej wachlarzem emocji czy też, jak pisał Aleksander Kuczerow, dojrzenie „przez zwycięzcę w zwyciężonym człowieka”[52], stanowiło bez wątpienia zjawisko nowe i wyjątkowe w kulturze literackiej oświeceniowej Rosji. „Żaden poeta klasycyzmu nie zdecydowałby się na taki krok” — podkreślał ten sam badacz[53]. Głos został oddany także samemu Jermakowi, którego słowa „wszystko odtąd jest mi podległe”[54] stają się punktem kulminacyjnym, wskazującym na ostateczność i nieodwracalność rosyjskiego panowania nad Syberią.

Jermak Dmitrijewa jest więc jednym z dzieł literackich, napisanych z myślą o poparciu terytorialnego poszerzania się państwa rosyjskiego i idących w tym kierunku działań władzy. Etap dziejów ro-

[50] Tamże, s. 360.
[51] J. M. Hartley, *Syberia. Historia i ludzie*, przeł. J. Gilewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015, s. 32.
[52] А. Кучеров, *Вступительная статья…*, s. 260.
[53] Tamże.
[54] И. Дмитриев, *Ермак…*, s. 360.

dzimych, który przyniósł zawładnięcie Syberia i podporządkowanie jej tronowi moskiewskiemu, stawał się zrozumiały, a wprowadzenie nowego porządku zaczęło być postrzegane jako oczywiste i wielce pożądane. Za klucz do zrozumienia wymowy *Jermaka* jako pochwały imperialnych zapędów Rosji, budowania mocarstwa na dwóch kontynentach, można uznać słowa starego szamana (a właściwie: „głos z niebios", który dociera do niego) o Syberii, która stała się „niewolnicą"[55]. Jest to jedyny fragment poematu, w którym pojawia się (co prawda w zakamuflowanej postaci, ale nietrudnej do wychwycenia) podtekst erotyczny. „Wchodzenie i posiadanie sugerują panowanie seksualne" — pisał Larry Wolff[56]. Wkroczenie i zdobycie odbywa się zatem na wszystkich płaszczyznach, nie tylko geopolitycznej, dlatego też w przekonaniu autora nie może być wątpliwości co do tego, że jest nieodwracalne. Zasadność doszukiwania się podtekstu erotycznego w obrazach zdobycia Syberii i innych miejsc strategicznych dla Rosji potwierdzają już liczne dzieła piśmiennictwa czasów wcześniejszych, by wymienić *Historię kazańską*, w której wyraźnie daje o sobie znać tradycja porównywania miejsca do kobiety, a jego opanowania — do zawarcia małżeństwa[57]. Jeszcze bardziej niż w *Jermaku* Dmitrijewa aspekt ten został wyeksponowany w tragedii Pławilszczikowa pod tym samym tytułem.

Warto dodać, że ekspansja terytorialna Rosji należała do problemów stale podejmowanych przez Karamzina. Za przykład może posłużyć ponownie *Historia państwa rosyjskiego*, w której dziesiątym tomie była mowa o „ciągłym [...] strzeżeniu Taurydy"[58], a w jedenastym pojawiał się opis dotarcia wojsk rosyjskich nad brzeg Morza Kaspijskiego[59]. Przykłady można mnożyć.

Przy rozpatrywaniu zarówno genezy, jak i sposobu realizacji zamysłu autorskiego nawet ważniejsze wydaje się jednak wskazanie jeszcze jednej — już ściśle literackiej — okoliczności, dostrzeżonej przez Bielinskiego, ale przedstawionej przez niego bez wchodzenia w szczegóły:

---

[55] Tamże, s. 360.

[56] L. Wolff, *Wynalezienie Europy Wschodniej. Mapa cywilizacji w dobie Oświecenia*, przeł. T. Bieroń, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2020, s. 569.

[57] М. Плюханова, *Сюжеты и символы Московского царства*, Акрополь, Санкт-Петербург 1995, s. 190–199.

[58] M. Karamzin, *Historia państwa rosyjskiego*, przeł. G. Buczyński, t. 10, W Drukarni przy ulicy Krakowskie Przedmieście Nro 385, Warszawa 1827, s. 46.

[59] Tamże, t. 11, s. 52.

> Od tego utworu [...] powiało duchem nowości. Co się tyczy maniery i tonu utworu, to była to absolutna nowość, i Dmitrijew tylko dlatego nie został nazwany romantykiem, że wtedy słowo to nie istniało[60].

Twórcę *Jermaka* znany krytyk literacki uznał za prekursora nowego kierunku literackiego (słowo „nowość" wprowadził w krótkiej wypowiedzi aż dwukrotnie), chociaż sam styl poematu postrzegał raczej jako anachroniczny, raziły go, o czym pisał wcześniej, „szorstkie" frazy[61]. Ogólnikowość wypowiedzi Bielinskiego polega na tym, że nie odniósł się do żadnej konkretnej tendencji literackiej, nie podjął próby „wpasowania" w nią Dmitrijewa. Tym nowym zjawiskiem, w którego ramach możliwe wydaje się rozpatrywanie *Jermaka*, jest osjanizm. Wraz z Karamzinem, Wasilijem Kapnistem, Wasilijem Puszkinem oraz swoim bratem Aleksandrem (1759–1798) Dmitrijew należał do czołowych w Rosji tłumaczy i naśladowców Jamesa Macphersona[62]. Zbytnim uproszeniem byłoby więc doszukiwanie się źródeł zamglonej, tajemniczej wizji Syberii wyłącznie w przyjętej przez poetę koncepcji historii, a korzeni nastroju żalu i poczucia przemijania w samym tylko programie sentymentalizmu. Niepoślednią rolę odegrał bowiem w powstaniu *Jermaka* właśnie osjanizm z charakterystycznym dla niego kultem przeszłości i idealizacją czynów dawnych wojowników czy zamiłowaniem do bujnego, niezwykłego pejzażu oraz skłonnością do łączenia goryczy z rozrzewnieniem[63]. Kiedy czytamy wspomnienie Dmitrijewa o jego pobycie w młodości na Północy Europy w *Spojrzeniu na własne życie* — słowa o „nowej [...] przyrodzie, [...] Osjanistycznej, wszędzie wspaniałej i malowniczej: granitowych skałach, szumnych wodospadach, wysokich mrocznych sosnach", które nie mogły mu się szybko znudzić[64], możemy dojść do przekonania, że z podobnych komponentów i w zbliżonym tonie emocjonalnym skonstruował on wizę Syberii w *Jermaku*.

Nie sposób jednak nie odnotować istotnej różnicy. Na europejskiej Północy Dmitrijew był i jej przyrodę widział na własne oczy (po wy-

---

[60] В.Г. Белинский, *Сочинения...*, s. 123.

[61] Tamże.

[62] Zob.: Ю.Д. Левин, *Оссиан*, w: П.Е. Бухаркин (ред.), *Русско-европейские литературные связи. XVIII век. Энциклопедический словарь. Статьи*, Факультет филологии и искусств СпбГУ, Санкт-Петербург 2008, s. 160–163.

[63] Zob. m.in.: Ю.Д. Левин, *Оссиан в русской литературе (конец XVIII — первая четверть XIX века)*, Наука. Ленинградское отделение, Ленинград 1980.

[64] И.И. Дмитриев, *Взгляд на мою жизнь*, Типография В. Готье, Москва 1866, s. 50.

buchu wojny rosyjsko-szwedzkiej lat 1788–1790 znalazł się na granicy fińskiej), podczas gdy daleka Syberia pozostała dla niego nieznana. Za Kuczerowem warto przypomnieć jednak, że *Jermaka* poeta napisał w mieście Syzrań[65], porcie nad Wołgą, a rzece tej poświęcił wspomniany wiersz *Do Wołgi*. Wszelkie naturalne przegrody (rzeki, góry itp.) z natury rzeczy stanowią asumpt do rozmyślań o przestrzeni, jej pokonywaniu i oswajaniu, także czy nawet przede wszystkim w przeszłości i w celach politycznych. Niewykluczone, że widok Wołgi skłonił Dmitrijewa do rozmyślań o Irtyszu i Jermaku, którego uczynił on bohaterem poematu.

Historyczna encyklopedia Syberii zawiera dwa główne hasła o Jermaku: *Jermak (Jermak Timofiejewicz)*, napisane przez Andrieja Zujewa[66], oraz *Obraz Jermaka w literaturze pięknej*, pióra Kiriłła Anisimowa[67]. Podejmując decyzję o oddzielnym — w różnych hasłach — udzieleniu odpowiedzi na pytania, jaką mamy wiedzę historyczną o Jermaku oraz jaki jego wizerunek przekazuje literatura rosyjska, poczynając od drugiej połowy XVIII wieku, a także powierzając to zadanie przedstawicielom różnych dyscyplin — historykowi (Zujew) oraz literaturoznawcy (Anisimow), redaktorzy tego monumentalnego opracowania pośrednio zasygnalizowali, że „Jermak historyczny" i „Jermak literacki" różnią się od siebie[68]. Albo inaczej: zakomunikowali, że postać ta, jeśli posłużyć się sformułowaniem Karamzina, „dała powód do licznych baśni"[69].

Jedną z takich „baśni" był *Jermak* Dmitrijewa. Określenie to oznacza tu górowanie fikcji nad prawdą, wtopienie cząstkowej prawdy w rozległy „gmach" wymysłu. Używając tego pojęcia, opisywano również tragedię Pławilszczykowa *Jermak, zdobywca Syberii* [70].

Poemat Dmitrijewa o Jermaku został odnotowany w bibliografii „mało znanych dzieł" o tej postaci, opublikowanej w Tobolsku w 1891

---

[65] А. Кучеров, *Вступительная статья...*, s. 259.

[66] А.С. Зуев, *Ермак (Ермак Тимофеевич)*, w: В.И. Клименко (ред.), *Историческая энциклопедия Сибири*, [т. 1] А-И, Российская Академия Наук. Сибирское отделение, Издательский дом „Историческое наследие Сибири", Новосибирск 2010, s. 535–536.

[67] К.В. Анисимов, *Ермака образ в художественной литературе*, w: В.И. Клименко (ред.), *Историческая энциклопедия...*, [т. 1] А-И, s. 536–537.

[68] Zob. inną pracę opartą na tym rozróżnieniu: С. Рожкова, Н. Кудрина, *Ермак исторический и литературный*, „Сибирские огни" 1981, nr 12, s. 156–164.

[69] Zob. przypis 1.

[70] Ros. *Ермак, покоритель Сибири*. Zob.: http://az.lib.ru/p/plawilxshikow_p_a/text_0040.shtml (18.03.2024).

roku[71]. Mimo że od wydania tego opracowania minęło blisko półtora wieku utwór ten wciąż można uznać za znany co najwyżej wąskiej grupie badaczy poezji rosyjskiej XVIII wieku. Znacznie lepiej rozpoznane wydają się dzieła literackie o Jermaku z epoki romantyzmu[72] albo z drugiej połowy XX stulecia[73]. Osobne miejsce zajmują badania nad folklorem[74]. Reprezentujące różne gatunki utwory literackie o Jermaku, możliwe do rozpatrywania w kontekście mitu politycznego oraz politycznej kariery mitu, stanowią pokaźną część korpusu nazywanego ogólnie „tekstem syberyjskim" literatury rosyjskiej[75].

Jednak nawet przez badaczy literatury oświeceniowej *Jermak* Dmitrijewa nie był dotąd rozpatrywany w oparciu o przywołane wyżej (wybrane spośród różnych) koncepcje mitu. Takie postawienie sprawy pozwoliło zauważyć korespondowanie stworzonego tu obrazu Jermaka z poglądami literackimi i politycznymi autora oraz, co ważniejsze, gdyż bezpośrednio łączące się z mitem, z „zapotrzebowaniem" władz państwowych w tej materii, a także sakralizację postaci i jej „zastygnięcie" jako obdarzonego powszechnym szacunkiem Rosjan „zdobywcy Syberii". Poemat Dmitrijewa pokazuje, że historia podlegała w Rosji upolitycznieniu, a budowanie podwalin imperium (i myślenia Rosjan o własnym państwie jako o imperium) dokonywało się często pod piórem poetów.

REFERENCES

Anisimov, Kirill. "Yermaka obraz v khudozhestvennoy literature." *Istoricheskaya entsiklopediya Sibiri*. Klimenko, Viktor (ed.). [Vol. 1] A-I. Novosibirsk: Rossiyskaya Akademiya Nauk. Sibirskoye otdeleniye, Izdatel'skiy dom „Istoricheskoye naslediye Sibiri", 2010: 536–537 [Анисимов, Кирилл. "Ермака образ

[71] Е. В. Кузнецов (ред.), *Библиография Ермака. Опыт указателя малоизвестных сочинений на русском и частью на иностранных языках о покорителе Сибири*, Типография Губернского Правления, Тобольск 1891, s. 6.

[72] Zob. m.in.: А.С. Янушкевич, *„Ермаков сюжет" в русской литературе 1820–1830 годов*, w: А.С. Янушкевич (ред), *Мотивы и сюжеты русской литературы. От Жуковского до Чехова*, Знамя мира, Томск 1997, s. 40–48.

[73] Zob. m.in.: Т.А. Богумил, *Ермаков сожет в творчестве В.М. Шукшина*, https://cyberleninka.ru/article/n/ermakov-syuzhet-v-tvorchestve-v-m-shukshina/viewer (dostęp 21.03.2024).

[74] Zob. m.in.: В.В. Блажес, *Фольклор Урала: народная история о Ермаке*, Издательство Уральского университета, Екатеринбург 2002.

[75] Zob. m.in.: K. Lis, *Syberia w historii literatury Rosji carskiej. Realia i mity*, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Kielce 2009, s. 27–52.

в художественной литературе.” *Историческая энциклопедия Сибири*. Клименко, Виктор (ред.). [Т. 1] А-И. Новосибирск: Российская Академия Наук. Сибирское отделение, Издательский дом “Историческое наследие Сибири”, 2010: 536–537].

Belinskiy, Vissarion. “Sochineniya Aleksandra Pushkina. Stat’ya pervaya.” *Polnoye sobraniye sochineniy v 13 tomakh*. T. 7. Moskva: Izdatel’stvo AN SSSR, 1955: 99–131 [Белинский, Виссарион. „Сочинения Александра Пушкина. Статья первая.” *Полное собрание сочинений в 13 томах*. Т. 7. Москва: Издательство АН СССР, 1955: 99–131].

Blazhes, Valentin. *Fol’klor Urala: narodnaya istoriya o Yermake*. Yekaterinburg: Izdatel’stvo Ural’skogo universiteta, 2002 [Блажес, Валентин. *Фольклор Урала: народная история о Ермаке*. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2002].

Bogumil, Tat’yana. *Yermakov sozhet v tvorchestve V.M. Shukshina* [Богумил, Татьяна. *Ермаков сожет в творчестве В.М. Шукшина*] <https://cyberleninka.ru/article/n/ermakov-syuzhet-v-tvorchestve-v-m-shukshina/viewer>.

Dąbrowska, Magdalena. “Niemarginalne marginalia. Ze studiów nad przypisami w dziełach historycznych oraz w powieściach pseudohistorycznych i w ich tłumaczeniach (na polskim i rosyjskim materiale przełomu XVIII i XIX wieku).” *Historia. Interpretacja. Reprezentacja III*. Mokrzecki, Lech, Brodnicki, Marcin, and Taraszkiewicz, Jacek (eds.). Gdańsk: Wydawnictwo Athenae Gedanenses, 2015: 291–300.

Dąbrowska, Magdalena. “Opozycja ‘swój–obcy” w świadomości Rosjan końca XVIII — początku XIX wieku: dylematy i wybory Nikołaja Karamzina.” *Studia Rossica Gedanensia*, 2023, no. 10: 35–47.

Dąbrowska, Magdalena. “Rosyjscy pisarze czasów Oświecenia o historii i historykach: Michaił Murawjow.” *Polilog. Studia Neofilologiczne*, 2019, no. 9: 31–44.

Dmitriyev, Ivan. “Yermak.” Karamzin, Nikolay, and Dmitriyev, Ivan. *Izbrannyye stikhotvoreniya*. Leningrad: Sovetskiy pisatel’, 1953: 357–362 [Дмитриев, Иван. “Ермак.” Карамзин, Николай, and Дмитриев, Иван. *Избранные стихотворения*. Ленинград: Советский писатель, 1953: 357–362].

Dmitriyev, Ivan. “K Volge.” Karamzin, Nikolay, and Dmitriyev, Ivan. *Izbrannyye stikhotvoreniya*. Leningrad: Sovetskiy pisatel’, 1953: 328–330 [Дмитриев, Иван. “К Волге”. Карамзин, Николай, and Дмитриев, Иван. *Избранные стихотворения*. Ленинград: Советский писатель, 1953: 328–330].

Dmitriyev, Ivan. *Vzglyad na moyu zhizn’*. Moskva: Tipografiya V. Got’ye, 1866 [Дмитриев, Иван. *Взгляд на мою жизнь*. Москва: Типография В. Готье, 1866].

Filipowicz, Stanisław. *Mit i spektakl władzy*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988.

Goszczyńska, Joanna. *Mit Janosika w folklorze i literaturze słowackiej XIX wieku*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski. Instytut Filologii Słowiańskiej, 2001.

Hartley, Janet M. *Syberia. Historia i ludzie*. Transl. Gilewicz, Joanna. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2015.

Karamzin, Mikołaj. *Historia państwa rosyjskiego*. Transl. Buczyński, G.T. 9. Warszawa: W Drukarni przy ulicy Krakowskie Przedmieście Nro 385, 1827.

Karamzin, Mikołaj. *Historia państwa rosyjskiego*. Transl. Buczyński, G.T. 10. Warszawa: W Drukarni przy ulicy Krakowskie Przedmieście Nro 385, 1827.

Karamzin, Mikołaj. *Historia państwa rosyjskiego*. Transl. Buczyński, G.T. 11. Warszawa: W Drukarni przy ulicy Krakowskie Przedmieście Nro 385, 1827.

Karamzin, Nikolay. *Pis'ma N.M. Karamzina k I.I. Dmitriyevu*. Sankt-Peterburg: V Tipografii Imperatorskoy· Akademii Nauk, 1866 [Карамзин, Николай. *Письма Н.М. Карамзина к И.И. Дмитриеву*. Санкт-Петербург: В Типографии Императорской Академии Наук, 1866].

Kochetkova, Natal'ya. "Dmitriyev Ivan Ivanovich." *Russkiye pisateli. XIX vek. Bibliograficheskiy slovar'. V dvukh chastyakh*. Nikolayev, Petr (ed.). Ch. 1. Moskva: Prosveshcheniye. Uchebnaya literatura, 1996: 225–231 [Кочеткова, Наталья. „Дмитриев Иван Иванович." *Русские писатели. XIX век. Библиографический словарь. В двух частях*. Николаев, Петр (ред.). Ч. 1. Москва: Просвещение. Учебная литература, 1996: 225–231].

Kochetkova, Natal'ya. "Poeziya russkogo sentimentalizma. N.M. Karamzin. I.I. Dmitriyev." *Istoriya russkoy poezji*. Gorodetskiy, Viktor (ed.). T. 1. Leningrad: Izdatel'stvo Nauka. Leningradskoye otdeleniye, 1968: 163–187 [Кочеткова, Наталья. "Поэзия русского сентиментализма. Н.М. Карамзин. И.И. Дмитриев." *История русской поэзии*. Городецкий, Виктор (ed.). Т. 1. Ленинград: Издательство Наука. Ленинградское отделение, 1968: 163–187].

Kuznetsov, Yevgeniy (ed.). *Bibliografiya Yermaka. Opyt ukazatelya maloizvestnykh sochineniy na russkom i chast'yu nainostrannykh yazykakh o pokoritele Sibiri*. Tobol'sk: Tipografiya Gubernskogo Pravleniya, 1891 [Кузнецов, Евгений (ed.). *Библиография Ермака. Опыт указателя малоизвестных сочинений на русском и частью на иностранных языках о покорителе Сибири*. Тобольск: Типография Губернского Правления, 1891].

Kucherov, Aleksandr. "Vstupitel'naya stat'ya." Karamzin, Nikolay, and Dmitriyev, Ivan. *Izbrannyye stikhotvoreniya*. Leningrad: Sovet·skiy pisatel', 1953: 245–264 [Кучеров, Александр. "Вступительная статья." Карамзин, Николай, and Дмитриев, Иван. *Избранные стихотворения*. Ленинград: Советский писатель, 1953: 245–264].

Levin, Yuriy. "Ossian." *Russko-yevropeyskiye literaturnyye svyazi. XVIII vek. Entsiklopedicheskiy slovar'. Stat'i*. Bukharkin, Petr (ed.). Sankt-Peterburg: Fakul'tet filologii i iskusstv SPbGU, 2008: 160–163 [Левин, Юрий. "Оссиан." *Русско-европейские литературные связи. XVIII век. Энциклопедический словарь. Статьи*. Бухаркин, Петр (ed.). Санкт-Петербург: Факультет филологии и искусств СпбГУ, 2008: 160–163].

Levin, Yuriy. *Ossian v russkoy literature (konets XVIII — pervaya chetvert' XIX veka)*. Leningrad: Nauka. Leningradskoe tdeleniye, 1980. [Левин, Юрий. *Оссиан в русской литературе (конец XVIII — первая четверть XIX века)*. Ленинград: Наука. Ленинградское отделение, 1980].

Lis, Kazimiera. *Syberia w historii literatury Rosji carskiej. Realia i mity*. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, 2009.

Masłowski, Michał. *Mity i symbole polityczne Europy Środkowo-Wschodniej*. Warszawa: Studium Europy Wschodniej — Uniwersytet Warszawski, 2020.

Plavil'shchikov, Petr. "Nechto o vrozhdennom svoystve dush rossiyski." Plavil'shchikov Petr. *Sochineniy*a, vol. 4, Sankt-Peterburg: Tipografiya V. Plavil'shchikova, 1816: 1-24 [Плавильщиков, Петр. "Нечто о врожденном свойстве душ российски." Плавильщиков, Петр. *Сочинения*, ч. 4, Санкт-Петербург: Типография В. Плавильщикова, 1816: 1–24].

Plyukhanova, Mariya. *Syuzhety i simvoly Moskovskogo tsarstva*. Sankt-Peterburg: Akropol', 1995. [Плюханова, Мария. *Сюжеты и символы Московского царства*, Санкт-Петербург: Акрополь, 1995].

Rohoziński, Jerzy. "'Zgrzeszyłeś bracie Jefimiczu', czyli orientalizm po rosyjsku. Przedmowa do przekładu polskiego." Jersild, Austin. *Orientalizm po rosyjsku. Górale Kaukazu Północnego i pogranicze gruzińskie 1845–1917*. Transl. Rohoziński, Jerzy. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2022: 9–16.

Rozhkova, Svetlana, and Kudrina, Natal'ya. "Yermak istoricheskiy i literaturnyy." *Sibirskiye ogni*, 1981, no 12: 156–164. [Рожкова, Светлана, and Кудрина, Наталья. "Ермак исторический и литературный." *Сибирские огни*, 1981, no. 12: 156–164].

Rzepnikowska, Iwona. "Mit Czapajewa w folklorze i literaturze rosyjskiej XX wieku." *Przegląd Rusycystyczny*, 2011, no. 4: 98–109.

Slovtsov, Petr. "K Sibiri." *Poety 1790–1810 godov*. Al'tshuller, M.G. (ed.). Leningrad: Sovetskiy pisatel'. Leningradskoye otdeleniye, 1971: 210–214. [Словцов, Петр. "К Сибири." *Поэты 1790–1810 годов*. Альтшуллер, М.Г. (ed.). Ленинград: Советский писатель. Ленинградское отделение, 1971: 210–214.]

Tomicki, Ryszard. "Mit." *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*. Staszczak, Zofia (ed.). Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987: 244–248.

Topolski, Jerzy. "Historiografia jako tworzenie mitów i walka z nimi." *Ideologie, poglądy, mity w dziejach Polski i Europy XIX i XX wieku. Studia historyczne*. Topolski, Jerzy, Molik, Witold, and Makowski, Krzysztof (eds.). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1991: 243–254.

[Vyazemskiy, Petr]. "O zhizni i stikhotvoreniyakh Ivana Ivanovicha Dmitriyeva." Dmitriyev, Ivan. *Stikhotvorenya Ivana Ivanovicha Dmitriyeva*. T. 1. Sankt-Peterburg: V Tipografii N. Grecha, 1823. XXII–XXIII [Б.п. [Вяземский, Петр]. "О жизни и стихотворениях Ивана Ивановича Дмитриева." Дмитриев, Иван. *Стихотворения*. Т. 1. Санкт-Петербург: В Типографии Н. Греча, 1823: XXII–XXIII].

Wolff, Larry. *Wynalezienie Europy Wschodniej. Mapa cywilizacji w dobie Oświecenia*. Trans. Bieroń, Tomasz. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 2020.

Woźniak, Marek. "Mit historyczny jako przedmiot i narzędzie badań." *Historyka*, 2003. T. XXXIII: 53–72.

Yanushkevich, Aleksandr. "'Yermakov syuzhet' v russkoy literature 1820–1830 godov." *Motivy i syuzhety russkoy literatury. Ot Zhukovskogo do Chekhova*. Yanushkevich, Aleksandr (ed.). Tomsk: Znamya mira, 1997: 40–48. [Янушкевич, Александр. "'Ермаков сюжет' в русской литературе 1820–1830 годов." *Мотивы и сюжеты русской литературы. От Жуковского до Чехова*. Янушкевич, Александр (ed.). Томск: Знамя мира, 1997: 40–48].

Zuyev, Andrey. "Yermak (Yermak Timofeyevich)." *Istoricheskaya entsiklopediya Sibiri*. Klimenko, Viktor (ed.). [T. 1] A-I. Novosibirsk: Rossiyskaya Akademiya Nauk. Sibirskoye otdeleniye, Izdatel'skiy dom "Istoricheskoye naslediye Sibiri," 2010: 535–536 [Зуев, Андрей. "Ермак (Ермак Тимофеевич)." *Историческая энциклопедия Сибири*. Клименко, Виктор (ред.). [Т. 1] А-И. Новосибирск: Российская Академия Наук. Сибирское отделение, Издательский дом „Историческое наследие Сибири," 2010: 535–536].

https://www.worldfloraonline.org/taxon/wfo–4000007119 (dostęp 21.03.2024).

http://az.lib.ru/p/plawilxshikow_p_a/text_0040.shtml (dostęp 18.03.2024).